

УДК 387.01

**Вознюк О.В.,
Машталір А.М.,
Кубіцький С.О.,**
кандидат педагогічних наук,
(Житомирський військовий інститут радіоелектроніки)

ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ КУРСАНТА: СИНЕРГЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Формування творчої складової професійної готовності курсантів аналізується під кутом зору синергетики, що передбачає гармонійний розвиток всіх складових психічної діяльності людини.

Формирование творческой составляющей профессиональной готовности курсантов анализируется под углом зрения синергетики, что предполагает гармоничное развитие всех составляющих психической деятельности человека.

The formation of the creative compound of the cadets' professional readiness is analysed in the framework of synergetics, that presupposes the harmonious development of all the aspects of the psychological activity of a man.

У державних документів України з проблем освіти підкреслюється необхідність кардинальної зміни виховання майбутніх офіцерів з орієнтацією на гуманізацію взаємин, а також зазначається, що військова освіта, яка забезпечує відтворення інтелектуального потенціалу військової галузі та сприяє зміцненню обороноздатності держави відповідно до Конституції та законів України, є складовою частиною загальнодержавної освітньої системи.

Економічні процеси, які відбуваються в нашій країні, поступове скорочення Збройних Сил та перехід на контрактну систему зумовлюють необхідність кардинальної зміни підготовки спеціалістів, яка виявляється проблемною у наш час інформаційного буму: на початку ХХ сторіччя обсяг знань, які виробляє людство, подвоювався кожні 50 років, в даний час цей процес займає лише рік, а згідно існуючих прогнозів у недалекому майбутньому він буде подвоюватися кожні декілька місяців. Тому характерною тенденцією сучасного світу є поновлення знань та спрямованість скоріше на їх цілісність, на творчий характер опанування знаннями, ніж на їх конкретний зміст, оскільки швидкі темпи розвитку сучасного світу приводять до того, що спеціалізовані знання втрачають свою функціональну цінність через 5–10 років. Все це значно підвищує вимоги до військовослужбовців, які ставляться

Української державою.

Психолого-педагогічні дослідження засвідчують, що у сучасних умовах науково-технічної революції та інформаційного буму будь-який спеціаліст, зокрема й військовий, мають підвестися на дослідницько-творчий рівень своєї професійної діяльності, який у недалекому майбутньому буде обов'язковим фаховим атрибутом для кожної людини. Тому спрямованість на творчий характер діяльності військових спеціалістів має бути чи не найголовнішим пріоритетом розвитку військової освіти. Відповідно, виникає необхідність як розробки загальних принципів формування творчої особистості майбутніх офіцерів, так і розбудови конкретної системи заходів та впливів щодо формування творчих здібностей курсантів. Це забезпечить оптимальну адаптацію випускників вищих військових навчальних закладів до виконання ними службових обов'язків.

В цілому, одним з наріжних завдань сучасної системи освіти є її перехід до творчих, проблемних методів навчання і виховання, які забезпечують формування творчої особистості [10; 11]. Тим більше, що феномен творчості відноситься до таких цінностей людської цивілізації, без яких людина не може сформувати свою ментальність, не може бути неповторною та вільною. Отже, наріжною методологічною парадигмою в будь-якій сфері людської діяльності має стати спрямованість на творчість [15, 315–316].

Проблемами розвитку творчої особистості займалися та займаються багато вчених (Б.Г.Ананьєв, В.І.Андреев, В.О.Кан-Калик, П.Ф.Кравчук, Н.В.Кичук, Н.В.Кузьміна, В.О.Моляко, М.М.Пташник, С. О. Сисоєва, Я.О.Пономарьов, Н.Ф.Тализіна та ін.). Останніми роками написано ряд дисертацій, в яких творчість розглядалася як важливий методологічний орієнтир вирішення специфічних педагогічних завдань [1; 12–14; 18; 19]. Однак робіт, які використовують синергетичну методологію пізнання світу та безпосередньо пов'язаних з розвитком творчої особистості курсантів вищих військових навчальних закладів, ми не знаходимо. Отже, завданнями нашої статті є обговорення проблем формування творчої особистості під кутом зору синергетичної парадигми.

Слід сказати, що вищим досягненням людського буття є творчість. Творчий порив кидає виклик холодній ентропії смерті, що гасить небесні світила і розвіює попіл згорілих життів і доль у лабіринтах світобудови. Творчість інтегрує в органічне ціле розрізнені артефакти цивілізації, сплавляючи їх у горнилі мудрості, уяви, інтуїції і натхнення в цільний твір мистецтва. Творчість завжди надлишкова і багатомірна, особливо якщо в одному контексті зливаються і взаємно потенціюють один одного різні творчі сфери. Творчість – це специфічний вид життєвої активності людини, характерний тим, що тут створюється щось нове, оригінальне, неповторне, чого ніколи ще не було.

Людська діяльність характеризується двома якісними рівнями: імітаційно-репродуктивним (пов'язаним з імітаційною, запрограмованою активністю) і конструктивно-творчим (у рамках якого створюється щось нове). Момент створення нового в акті творчості виявляє парадокс розвитку, який полягає в

тому, що якщо нове виникло зі старого, то воно вже міститься в цьому старому в деякому прихованому вигляді і не є принципово новим. Тому нове має виникати з дещо такого, чого ніколи ще не було, не існувало. Відповідно, творчий акт може метафорично розумітися як акт божественного творіння, як процес актуалізації принципово нової якості, що є предметом аналізу синергетики.

Синергетика, нова міждисциплінарна галузь знання, своєрідна міждисциплінарна рефлексія, наука про відкриті дисипативні (нелінійні) системи, що виявляють стани динамічного хаосу, невизначеності в момент переходу зі старого стану в новий, підвела хаос як явище у ранг наукової реальності. Хаос, як джерело нового, є своєрідною умовою творчості.

У психології хаотичному невизначеному стану як психологічному джерелу творчості відповідають такі категорії, як бісоціація (термін А. Кестлера: бісоціативність, на відміну від асоціативності, є здатність до створення абсолютно нових, нетривіальних зв'язків; це сполучення того, що ніколи ще не було сполучене через вибух двох цілісностей та формування з них нової цілісності [15, 158]), дипластія (властива тільки людині здатність з'єднувати в одному розумовому, понятійному контексті несумісні поняття, речі, відносини), парадоксальне (багатозначне, сутінкове) мислення [3, 10], енантіосемія (двоїстість, парадоксальність смислів), "операціональна інтеграція" [5, 79].

В даний момент існує два напрямки психодіагностики творчого потенціалу людини. Традиційний напрямок передбачає тестування інтелектуально-образного потенціалу творчої активності (наприклад, так званий тест-IQ, що вимірює рівень інтелектуального розвитку людини; тести, що фіксують здатність до нетривіального бачення світу й ін.).

Нетрадиційно-інноваційний напрямок пов'язаний з діагностикою здатності до парадоксального, багатозначного, "сутінкового", діалектичного мислення, до створення незвичайних контекстів, метафор та ін. Дана здатність у А. Маслоу одержала назву самоактуалізованої особистості, а у акмеології – стан акме. Акмеологія, подібно синергетиці, націлена на реалізацію принципу цілісності, оскільки акме людини, що знаходиться у фокусі вивчення акмеології, розуміється нею як гармонійна єдність психологічних і соціальних установок людини, де виявляється досягнення повноти буття у площині індивідуального стану [8; 17].

Можна сказати, що акме, як основний об'єкт дослідження акмеології, є атрибутом творчої, гармонійної самоактуалізованої особистості, що постає цілісною сутністю. У рамках останньої досягається синергійне, гармонійне узгодження всіх психофізіологічних, свідомих, душевних і духовних вимірів людської особистості, що складають її творчу повноту.

Нетрадиційно-інноваційний підхід передбачає діагностику (крім тестування інтелектуально-образних ресурсів людини) перцептивно-афективної, практико-поведінкової і ціннісно-світоглядної складових її психічної активності.

Передбачається, що в акті творчості бере участь цілісний організм людини, всі аспекти його психічної активності. Тому творчість продуціюється тоді, коли ці аспекти виявляють високий рівень актуалізації (розвитку і гармонізації).

Людську істоту можна умовно поділити на такі рівні психічної діяльності, як перцептивно-афективний (сфера відчуттів і емоцій), практико-поведінковий (сфера поведінкових реакцій, стилів діяльності, соціальних ролей, здатності до контролю дійсності, що виявляється у так званому локусі контролю, за Роттером), ціннісно-світоглядний (система ціннісних орієнтацій, світогляд), когнітивний (стратегії пізнання світу).

Технологія формування творчого складника професійної готовності курсантів вищих навчальних закладів України базується на таких положеннях психолого-педагогічної науки, як:

1. Істоти, у яких розвинутий пошуковий механізм, що є наріжним для процесу творчості, характеризуються мінімальною агресивністю щодо свого оточення та найбільш чутливі до закликів допомоги інших істот

2. Творчість є основою розвитку емпатійних здібностей, здатності розуміти точку зору іншої людини, формування непрагматичної ціннісно-світоглядної орієнтації особистості.

3. Творчість передбачає вихід за межі рольових установок особистості, вміння дистанціюватися від ситуації готує умови для досягнення однієї з головних цілей розвитку людини – статусу творчої особистості, оскільки творчість є виходом у сферу багатозначного, багатомірного, парадоксального, бісоціативного розуміння реальності та її опанування; творчість передбачає актуалізацію *надситуативності* як здатності суб'єкта виходити за межі однозначних конструкцій “зовнішньої доцільності”.

4. Творчість та альтруїзм позитивно взаємокорелюють.

5. Творчість є однією з цілей розвитку особистості.

6. Творчість є цілісним утворенням, вона не обмежується такими аспектами функціонування психіки людини, як образний, логічний, поведінковий та ін., а проявляється на всіх рівнях психічної активності людини.

7. Творчості притаманні синергетичні риси, тому творча людина виявляє феномен творчої багатомірності, коли окремий талант людини складається із суми її талантів [22].

8. Творчі люди виявляються двоїстими, парадоксальними, амбівалентними істотами, яким притаманні риси, що взаємно виключають одна одну [7].

Слід сказати, що завдяки розвитку творчості ми переборюємо егоцентричну та егоїстичну позиції людини, оскільки творчість – це широко відкриті двері у царину життєвого успіху. Людині притаманне прагнення до успіху, який сприяє її життєвому самоствердженню. У психолого-педагогічній науці успіх – це переживання стану радості, задоволення від того, що очікуваний результат відповідає бажаному, або перебільшив його. Категорія успіху відбиває факт найвищого досягнення поставленої мети. На основі цього стану можуть сформуватися стійкі почуття задоволення, формуються нові, більш сильні мотиви діяльності, змінюється рівень самооцінки, самоаналізу, а іноді людина відчуває “хвилини щастя”.

Успішність у процесі навчання (незалежно від учбової дисципліни та типу навчання), переживання успіху у навчальній діяльності визначають подальшу життєву траєкторію людини, її соціальний статус та загальну успішність у майбутньому дорослому житті. Успішність, з іншого боку, заперечує егоцентризм (та егоїзм), оскільки саме неуспішність має тенденцію викликати захистну реакції – підвищену самооцінку, яка є певною функцією егоцентричної позицією людини.

Виходячи із зазначеного, формування творчої особистості має бути реалізованим на рівні чотирьох аспектів людини: перцептивно-афективного, практично-поведінкового, когнітивного та ціннісно-світоглядного.

Статус творчої особистості на рівні когнітивному виявляється у гармонії конкретно-образної і абстрактно-логічної стратегій переробки інформації людиною (школа Шаталова [21], Вальдорфська педагогіка [9]).

Статус творчої особистості на рівні перцептивно-афективному виявляється у функціональному (синестезичному [2; 4]) поєднанні сенсорних систем людини (одна або дві з яких зазвичай займають домінуючу позицію) – аудіальної, візуальної і кінестетичної; це передбачає те, що всі перцептивні канали сприйняття дійсності людиною будуть ведучими (техніки нейролінгвістичного програмування, які все більш починають використовуватися у психолого-педагогічній практиці [20]). Високий рівень суб'єктизації, який дозволяє сприймати не лише живі, але й неживі елементи довкілля як об'єкти, з котрими можна налагодити певні людські стосунки якщо не на рівні людської психіки (анімізм), то на рівні “невблаганних законів природи”, що опосередковують взаємодію людей з неживими об'єктами та сповнюють цю взаємодію гармонійним характером. Завдяки цьому неживі об'єкти можуть входити у загальне поле рольової активності людей та опосередковано виконувати там певні ролі, оскільки ці об'єкти підпорядковуються законам рольової взаємодії.

Статус творчої особистості на рівні ціннісно-світоглядному передбачає занурення людини в ауру “поліваріативного” світогляду, що породжує толерантність до представників різних ціннісних орієнтацій і відповідає принципів багатомірності Істини (гуманістична психологія). Високий рівень пасіонарності. Л. М. Гумільов багато зробив для твердження концепції пасіонарності. На думку ученого, саме виникнення і подальший розвиток етносів залежить від багатьох природних, у тому числі і космічних чинників (сонячної активності, магнітних полів і ін.). Але розвиток етносів значною мірою також визначається наявністю в них особливих людей – пасіонаріїв, що володіють наденергією, непереборним прагненням до наміченої цілі, нехай навіть ілюзорної. Саме активністю і діяльністю цих людей пояснюються, на думку Гумільова, головні історичні події в житті народів. Пасіонарії (діяльність та активність яких щільно пов'язана з ландшафтом, історичним часом і космічними чинниками) впливають на маси шляхом пасіонарської індукції. Пасіонарності.

Пасіонарність, за Л. М. Гумільовим, – це здатність людини чи певної спільноти підпорядковувати власне життя та діяльність досягненню ідеальних

цілей, навіть якщо вони є ілюзорними, часто при цьому нехтуючи задоволенням власних реальних матеріальних потреб [6]. Люди з високим рівнем пасіонарності мають тенденцію згуртовуватися навколо певної надцінної соціальної ідеї (*ідеалу*), яка має для них самостійне значення, а не служить засобом задоволення матеріальних потреб. Тут виявляється так званий соціабельний аспект пасіонарності, який слід відрізняти від маніакального аспекту, що є психічною патологією. Діагностування фактору пасіонарності проводиться через опитування в контексті суджень, що виявляють “–” і “+” фактори пасіонарності: “–” фактор виявляється для людини, коли для неї важливіше спокійне, забезпечене життя, а не служіння ідеї. “+” фактор виявляється для людини, для котрої важливіше служити ідеї, а не спокійне, забезпечене життя [23].

Ясно, що пасіонарність, як ідеальна спрямованість людини, виражає ситуацію, коли для людини віртуальна (уявна) реальність постає потужним мотиваційним фактором поведінки. Дійсна ж реальність виявляється такою, де людина не може реалізувати себе як особистість (так звана проблема зайвих людей). Ми вважаємо, що дана ситуація у більшості випадків сприяє розвитку маніакального аспекту пасіонарності.

Соціабельний аспект пасіонарності формується й у ситуації націленості на віртуальну реальність (на *ідеал*), коли людина спрямована у *майбутнє*, коли це поки що неіснуюче (віртуальне) майбутнє постає потужним мотиваційним фактором життєдіяльності людини. Таким чином, формування *рефлексії майбутнього* (вміння передбачати наслідки певних подій) є важливим моментом розвитку соціабельного аспекту пасіонарності.

Статус творчої особистості на рівні діяльнісно-поведінковому передбачає розширення рольового репертуару курсантів, що дозволяє успішно виконувати різні соціальні ролі і виявляти активність у руслі різних стилів діяльності.

В цілому можна виокремити деякі конкретні методики розвитку творчої особистості, що передбачає і певну психологічну корекцію особистості людини. Це й традиційні навчальні заходи розвитку інтелекту, а також методи інтеграції свідомості і підсвідомого, розвитку метафоричного, парадоксального, багатозначного світосприймання. Це й використання методу евритмії (як особливого виду мистецтва, застосованого у системі вальдорфських шкіл: синтез думки і слова, кольору і музики, рухів тіла і душі), ігрових методик, технік нейро-лінгвістичного програмування по “розкріпаченню” витиснутих сенсорних модальностей людини, що дозволяє їй включатися у процес предметно-перетворювальної діяльності всім цілісним організмом, оскільки відчуженість однієї з сенсорних модальностей у процесі конструктивно-творчої взаємодії зі світом призводить до розширення „кола” відчуженостей людини. Це й розвиток рольового аспекту людини, що можна досягти за допомогою імаготерапії Дж. Волпера, рольових ігор, психодрами Дж. Морено, які дозволяють значно розширити рольовий репертуар людини. Це й методики з розвитку надситуативної активності як спроможності рефлексувати майбутнє, тобто існувати в потенційно-можливому вимірі, що досягається за допомогою

когнітивно-світоглядних терапій і корегуючих методів (спрямованих на подолання перекручувань у засобах прийому, переробки і структурування інформації у процесі когнітивної репрезентації світу й “Я”, що зумовлює формування дезадаптивних когнітивних схем). Це й методики катарсису, символдрами, відреагування, холотропної терапії, самовираження і корекції за допомогою мистецтва.

Отже, ми розглянули синергетичний (інтегративний) підхід до формування творчої особистості та окреслили головні шляхи цього важливого процесу. Природно, що все це потребує експериментальної апробації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Агапова Т. П. Формування творчої активності студентів творами живопису в навчальному процесі: Автореф. дис...канд..пед.наук: 13.00.01. – Харків, 1996. – 20 с.
2. Бардин К. В. Многомерность ощущений и ее использование наблюдателем // Когнитивная психология. – М.: Наука, 1986. – С. 55–60.
3. Брагина Н. Н., Доброхотова Т. А. Функциональные асимметрии человека. – М.: Медицина, 1988. – С. 140. – 288 с.
4. Галеев Б. Человек, искусство, техника: проблемы синестезии в искусстве и технике. – Казань: Изд. КГУ, 1987. – 263 с.
5. Горелов И. Н. Разговор с компьютером: Психлингвистический аспект проблемы. – М.: Наука, 1987. – 256 с.
6. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. – Л.: Наука, 1989. – 496 с.
7. Дорфман Л. Я., Ковалева Г. В. Основные направления исследований креативности в науке и искусстве // Вопросы психологии. – 1999. – № 2. – С. 101–106.
8. Зайцев В. В., Зимичев А. М. Проблемы развития акмеологического образования // Проблемы развития системы акмеологических наук (под ред. Н. В. Кузьминой и А. М. Зимичева). – СПб.: Изд. СПАА (Санкт-Петербургской акмеологической академии), 1996. – С. 53–106
9. Ионова Е.Н. Вальдорфская педагогика: Генетико-методологические аспекты. – Харьков: Бизнес–Информ., 1997. – 300 с.
10. Кривонос О.Б. Творчість і професійно-творчі уміння спеціаліста // Педагогічні науки. збірник наукових праць. суми: СумДПУ, 2002. – с. 285–293.
11. Лазарев М.О. Основи педагогічної творчості: Навч. посібник для педагогічних інститутів. - Суми: ВВП "Мрія"-ЛТД, 1995. - 212 с.
12. Макрідіна Л. О. Формування у студентів педагогічних училищ творчого ставлення до професійної діяльності Автореф. дис...канд..пед.наук: 13.00.04. – К, 1996. – 25 с.
13. Мільто Л. О. Формування творчої індивідуальності майбутнього вчителя в процесі професійної педагогічної підготовки: Автореф. дис...канд..пед.наук: 13.00.04. – К, 2001. – 20 с.

- 14.Москалюк В. М. Формування творчої активності студентів у навчально-виховному процесі коледжу культури та мистецтв: Автореф. дис...канд..пед.наук: 13.00.01. – Луганськ, 1999. – 18 с.
- 15.Надольний І.Ф., Андрущенко В.П., Бойченко І.В., Розумний В.П. та ін. Філософія: Навч. посібник.- К.: Вікар, 1999. – 624 с.
- 16.Петров М. К. Самосознание и научное творчество. – Ростов-на-Дону: Изд. РГУ, 1992.– 220 с.
- 17.Проблемы развития системы акмеологических наук (под ред. Н. В. Кузьминой и А. М. Зимичева). - СПб.: Изд. СПАА (Санкт-Петербургской акмеологической академии), 1996. – 268 с.
- 18.Сисоєва С. О. Теоретичні та методичні основи підготовки вчителя до формування творчої особистості учня: Автореф. дис...доктора пед.наук: 13.00.04. – К., 1997. – 35 с.
- 19.Сорока Г. І. Формування ініціативності особистості школяра в умовах колективної творчої діяльності: Автореф. дис...канд..пед.наук: 13.00.01. –Х.: 1996. – 24 с.
- 20.Тарнопольський О. Б. Питання впровадження нейро-лінгвістичного програмування у викладанні іноземних мов // Педагогіка і психологія. – 2001. – № 1 (30). – С. 43–49.
- 21.Шаталов В. Ф. Эксперимент продолжается. – М.: Педагогика, 1989. – 336 с.
- 22.Щетинин М. П. Объять необъятное. Записки педагога. – М.: Педагогика, 1986. – 176 с.
- 23.Яременко О., Міщенко М. Політичні уподобання українців як чинник впливу на політичні процеси // Політична думка. – 2000. – № 1. – С. 3–18.